

Občutek za dom in občutek za jezik: poetična paradigma Josipa Ostija

DOI: 10.4312/Obdobja.44.361-369

Nadežda Starikova, Institut slavjanovedenija RAN, Moskva; nstarikova@mail.ru

Prispevek se osredotoča na poetiko slovensko-bosansko-hercegoveškega pesnika in pisatelja Josipa Ostija (1945–2021) v kontekstu njegovega prehoda iz enega ustvarjalnega jezika v drugega. Jezik nove domovine se je za pesnika izkazal za način, kako premagati eksistencialno travmo, povezano z izkušnjami tragedije domačega Sarajeva. Utelesene so bile v temah vojaškega nasilja, izgnanstva in brezdomstva. Slovenski jezik je avtorju pomagal preživeti občutke obupa in nemoči, povezane z izgubo jezika rojstva in ustvarjalnosti, ter vplival na njegov svetovni nazor in slog.

Josip Osti, sodobna slovenska poezija, jezik ustvarjalnosti

This article focuses on the poetics of the Slovenian–Bosnian poet and writer Josip Osti (1945–2021) in the context of his transition from one creative language to another. The language of the poet's new homeland proved to be a way for him to overcome the existential trauma associated with his experiences of the tragedy of his native Sarajevo. They were embodied in themes of military violence, exile, and homelessness. Slovenian helped the author overcome the feelings of despair and helplessness associated with the loss of his native language—his language of artistic creation—influencing his worldview and style.

Josip Osti, contemporary Slovenian poetry, creative language

Пишущий стихи пишет их не «о» и не «что», даже не «во имя». Он пишет их по внутренней необходимости, из-за некоего вербального гула внутри, который одновременно и психологический, и философический, и нравственный, и самоотрицающий.

Josif Brodski (1995)

1 Uvod

Problem literarne pripadnosti pisatelja v medliterarnem kontekstu ni nov in ima globoke zgodovinske, literarne, etnične, jezikovne in verske korenine. V določenih obdobjih, najpogosteje pod vplivom zunajliterarnih okoliščin, pride na površje in postane predmet burnih razprav. V južnoslovanskih deželah so že od antičnih časov živela etnično bližnja ljudstva, ki so govorila isti jezik ali zelo sorodne jezike, vendar je njihov zgodovinski razvoj potekal pod vplivom različnih družbeno-političnih in kulturnih dejavnikov. Bila so del različnih državnih združenj, pogosto so se med seboj bojevala,

Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Čustva in slovenska književnost*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025 (zbirka Obdobja, 44)
ISSN: 1408-211X, e-ISSN: 2784-7152
ISBN 978-961-297-712-2, 978-961-297-709-2 (PDF)

kar je kasneje večkrat zapletlo njihove odnose. Nekatera ljudstva so trpela stoletja avstrijske vladavine, druga pa osmanske. Vse to je vnaprej določilo konfiguracijo nastajajočega kulturnega konteksta in sistem notranjih povezav, ki so v njem obstajale. Dve svetovni vojni, državljanska vojna in revolucija v Jugoslaviji so v 20. stoletju povzročile ponavljajoče se spremembe političnega sistema, vladajočih ideologij in medetničnih odnosov. Politični in družbeni pretresi, ki so v tem stoletju pretresali vse različice Jugoslavije, so imeli skoraj neposreden vpliv na medetnične odnose in razmerje med centripetalnimi in centrifugalnimi težnjami, ki so delovale znotraj kulturnega prostora. Torej, kulturno življenje SFRJ v osemdesetih letih 20. stoletja je bilo protisloven čas: na eni strani je bil v tem obdobju res na vidiku razcvet multikulturalizma, dialoga in medsebojnega bogatenja predstavnikov različnih ljudstev Jugoslavije, sočasno je na drugi strani narastel nacionalizem, ki je postal eden od razlogov za razpad socialistične federacije in vojne, ki se je začela v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Kasnejši migracijski procesi, pogojeni z vojno in begunstvom, so spremenili kulturno sliko nekdanjih republik, ki so postale neodvisne države, in suverena Republika Slovenija pri tem ni bila izjema. Danes njeno literarno področje ne vključuje le avtorjev slovenskega rodu, temveč tudi pisatelje migrante in predstavnike narodnih manjšin, ki objavljajo tako v svojih maternih jezikih kot v slovenščini. Posledično se je sodobna slovenska književnost obogatila z novimi imeni, med katerimi lahko enega, Josipa Ostija (1945–2021), označimo za ikoničnega. Ustvarjalna usoda tega pesnika, prozaista in prevajalca je presenetljiv primer uspešne integracije v tuji literarni prostor. Hipoteza te študije je, da je zavestna sprememba jezika ustvarjalnosti, ki jo povzročajo tako zunanje okoliščine kot sama potreba nekoga s pesniškim darom po ustvarjalnem dejanju, lahko način premagovanja eksistencialne travme in vpliva na avtorjevo poetiko.

2 Raziskava

Josip Osti, doma iz Sarajeva, po materini strani Hrvat in po očetovi strani Slovenec, se je uveljavil kot pisatelj, ki je pisal v »hrvaškem jeziku sarajevskega izvora« (Osti 2020: 243), in si v tej vlogi pridobil slavo in priznanje v bosansko-hercegovski domovini. Z literarnimi dejavnostmi se je ukvarjal že od študentskih let: urejal je študentski časopis, delal v založbi, bil je tajnik sarajevske organizacije pisateljev, Društva pisateljev BiH, vodil je Društvo književnih prevajalcev BiH in dolga leta opravljal funkcijo direktorja mednarodnega literarnega festivala Sarajevski dnevi poezije. Veljal je za enega najbolj spoštovanih prevajalcev iz slovenščine v srbohrvaščino. Ostijeva besedila so uvrščena v antologije bosansko-hercegovske, slovenske, hrvaške in jugoslovanske poezije.

Od leta 1990 je Osti živel v Ljubljani. Po razpadu SFRJ je ustvarjal v Sloveniji, začel objavljati v slovenščini in kot slovensko govoreči pesnik je prejel mednarodno priznanje (nagrada vilenica, 1994). Bil je pobudnik pomoči pisateljem v obleganem Sarajevu; kot član delegacije slovenskega centra PEN je skupaj s pesnikom Borisom A. Novakom in Nikom Grafenauerjem ter prozaistom Dragom Jančarjem obiskal oblegano mesto. Leta 1999 je zbral in uredil antologijo *Muze niso molčale. Pesmi slovenskih*

pesnic in pesnikov o vojni v Sloveniji, na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini, v katero so uvrščena protivojna dela vrste vodilnih slovenskih pesnikov: Borisa A. Novaka, Kajetana Koviča, Daneta Zajca, Vena Tauferja, Svetlane Makarovič, Nika Grafenauerja in drugih.

Sprememba ustvarjalnega jezika pri petdesetih letih je drzen korak, ampak v svetovni literarni praksi to ni izjema – dovolj je, da se spomnimo Vladimirja Nabokova, Paula Celana, Czesława Miłosza, Josifa Brodskega (seznam se lahko nadaljuje). Pri Ostiju je takšna odločitev povezana z razpadom SFRJ in usodo Sarajeva, torej z izgubo male in velike domovine, z njo pa tudi domačega jezika, ter pridobitvijo novega doma v Sloveniji, ne le fizičnega, ampak tudi duhovnega. Pred popolnim ustvarjalnim prehodom v slovenščino je Osti napisal dve dvojezični zbirki, ki sta bili v Sloveniji izdani v prevodu Jureta Potokarja. V središču *Sarajevske knjige mrtvih* (1993) in *Salomonovega pečata* (1995) sta tragedija Sarajeva in avtobiografska refleksija o tragediji umetnika, ki je izgubil ne le domovino, temveč tudi jezikovni prostor, ustvarjalno orodje in bralstvo. Edino prebivališče, kamor se pesnik lahko zateče pred občutkom razočaranja, je poezija. Ta motiv je ostal eden ključnih v vseh Ostijevih nadaljnjih delih:

poezija je sve što nije proza mračne svakodnevnice
 raj
 na ovom
 i na onom svijetu
 sve što nije sarajevski pakao
 sve čega se
 iza zamračenih prozora
 i u zagušljivom podrumu prisječaš
 pjesniška je slika
 [...]

 smrt je susret s istinom
 jedna poanta
 kako pjesme
 tako i života.

(Osti 1993: 116)

Zbirka *Salomonov pečat* se zaključí z dvema »poslovljnima« pesmima: Iznova gradim kuću in Jesam li ostao bez jezika. To sta zadnji besedili, ki ju je Osti napisal v maternem jeziku, obe pa zaznamuje dvojna intonacija: občutek izgube pesniškega glasu in ustvarjalne nemoči ter želja, da bi to premagal s pomočjo jezika svoje nove domovine, ki bo za pesnika postal njegova nova zaščita, njegova trdnjava:

Jesam li ostao bez jezika, bez onogo što mi je
 jedino ostalo? Sve jeste i nije u imenu,
 kažem bezimenim jezikom, kojim imenujem sebe
 i sve oko sebe. Palaca li moj jezik, oštricom

noža rasječen, poput zmijskog? Ne apuću li
 nježne riječi i u mrtvouzlicu spletene zmije?
 I djeca njihova, plodovi otrovne ljubavi,
 koja svoja lijepa gola tijela povazdan izlažu
 suncu? Učiti iznova govoriti ili zauvijek
 zašutjeti [...]

(Osti 1995: 123)

V pesmi o naravi in mehanizmu pesniškega ustvarjalnega procesa Iznova gradim kuću je mogoče jasno slišati odmev verzov Ahmatove »Когда б вы знали из какого сора / Растут стихи не ведая стыда«¹ (cikel Skrivnosti obrti):

Iznova gradim kuću. Od neartikuliranih glasova.
 Od lanca gusjenica. Bokora koprive u cvatu...
 Od odrezanih noktiju, ostrižene kose, sasušene
 sperme, pretvorene u bijeli prah. Od krika u snu
 iz kojeg se nikada neću probuditi.
 [...]
 Iznova gradim kuću. Ni od čega. I ni za koga.
 Kuću od jezika.

(Osti 1995: 20)

Pesniški dialog z velikimi predhodniki in sodobniki, med katerimi so Georg Trakl, Rainer Maria Rilke, Marina Cvetajeva, Federico García Lorca, Paul Celan, Srečko Kosovel, Adam Zagajewski, Tomaž Šalamun, Dane Zajc, Uroš Zupan in drugi, je Osti vodil skozi vse svoje življenje, tako se je počutil med svojimi kot član svetovne bratovščine pesnikov: »Ja druge braće do pjesnika nemam« (Osti 1995: 74). Ni naključje, da eno od pesmi v zbirki *Salomonov pečat* pesnik posveti Cvetajevi, katere usoda ga spominja na njegovo lastno: za oba, Ostija in Cvetajevo, je pesniška ustvarjalnost ostala edino »bivališče duše« (»Моё убежище от диких орд, / Мой щит и панцирь, мой последний форт / От злобы добрых и от злобы злых — / Ты — в самых рёбрах мне засевший стих!«², – je leta 1918 pisala Marina Cvetajeva).

Pjesma je bila, i ostala, tvoj jedini dom,
 Marina Cvetajeva! To znam danas pouzdanije
 nego ikada ranije i sam bezdomac
 [...]

1 Ko bi le vedeli, iz kakšnih smeti / rastejo pesmi, ki ne poznajo sramu.

2 Moje zavetje pred divjimi hordami, / Moj ščit in oklep, moja zadnja trdnjava / Pred zlobo dobrih in pred zlobo zlih – / Ti si, zataknjen v mojih rebrih, verz!

Pisala pisma Pasternaku i Rilkeu... Pisma koja
 čitam kao da su upućena i meni, kao to su sva
 moja pisma upućena i tebi. Tebi, čija je *duša*
od rođenja krilata i koju je *na smrt umornu*
*vlak*³ života odvezao u nesmrtnost. Kojoj niko
 nije bilo na pogrebu i za koju se ne zna gdje je
 sahranjena. Koja si, za života, imala, kao to
 i poslije smrti imaš sve i nita. Jer pjesma
 je bila i ostala tvoj jedini dom, Marina
 Cvetajeva! Tvoj dom i tvoj grob, istodobno.
 Tvoja vječna kuća. Kuća u koju ulazim kao u svoju.
 Bez kucanja.

(Osti 1995: 79)

Morda se je pod vplivom imaginacije Cvetajeve (»За этот ад, / за этот бред, / пошли
 мне сад, / под старость лет«,⁴ pesem Vrt, 1934) v Ostijevi liriki pojavil topos vrta
 (Edema), ki je postal pomemben element njegove poetike v slovenskem ustvarjalnem
 obdobju. Pesnikova usoda vodi k misli, da namesto ustaljene biblijske formulacije
 »izgon iz raja« lahko uporabimo nasprotno: »izgon v raj« (prav tako je naslovljena
 Ostijeva zbirka iz leta 2012).

Prevod pesmi Iznova gradim kuću (Znova gradim hišo), napisane v hrvaščini, je
 avtor simbolično vključil v pesniški prvenec v slovenščini *Kraški narcis* (1999), prelo-
 mno knjigo, ki odpira novo obdobje, ki ga je povzročila sprememba jezika. V pesmih te
 zbirke se ob motivih izgnanstva, nostalgije in osirotelosti pojavlja tema pesnikovega
 iskanja »svojega« zavetja/locusa v najlepšem delu Slovenije, na Krasu, blizu italijanske
 meje, v vasi Tomaj – rojstnem kraju izjemnega slovenskega avantgardnega pesnika
 Srečka Kosovelca (1904–1926). Srečanje z njegovo poezijo je postalo za Ostija pomemb-
 no, med knjigami, ki jih je prevedel, je bilo več izdaj Kosovelovih pesmi. Odločitev, da
 se naseli v Tomaju, je najboljši dokaz, da je poezija za Ostija vedno ostala temeljna
 eksistencialna dimenzija. Svojo odločitev, da se naseli v Tomaju, je pesnik pojasnil
 takole:

Ta kraška vasica je erogena cona mojega življenja in pesniškega ustvarjanja. Na samem začet-
 ku pesniških festivalov Vilenica, kjer sem spoznal tudi ženo Barbaro, sva med sprehajanjem
 po Krasu razmišljala o najini hiši v tej pokrajini. Želja se nama je uresničila. Takrat sem pre-
 vajal Kosovelove pesmi [...]. Sicer pa mi je bila vedno blizu njegova poetika in nekako čutim,
 da sva si v Tomaju še posebej blizu. [...] Tomaj je nekaj posebnega zato, ker je Kosovelov,
 del moje poezije je v sogovorništvu z njegovo. V Tomaju se, predvsem kot pesnik, resnično
 počutim doma (Horvat 2010).

3 Osti sproščeno uporablja podobe in izraze iz Cvetajevinih pesmi *Če se je duša rodila krilata* iz leta 1918 in *Vlak življenja* iz leta 1923.

4 Za ta pekel, / za to bledenje, / mi pošlji vrt, / v starosti.

Življenje v spokojnem Tomaju, polnem naravne in ustvarjalne harmonije, Ostiju omogoča, da zadiha, primerja tragično preteklost in upanja polno sedanjost ter se počuti kot domačin v novem kulturnem okolju, podobno kakor pred njim Rilke, Joyce in Brodski.

Vrt v Tomaju. Za hišo iz besed. Iz
upa. Med gostilno in pokopališčem.
Med zemljo in nebom. Stojim v senci
[...] Stojim
pred breznom jezika. Burja se oglašča
[...] Briše
spomine. Odnáša male in velike oblake,
čolnice in ladje, ki spreminjajo
oblike in pomene, v pristanišča, za
valovi vinogradov. Proti Devinu, kjer
je Rilke pisal svoje elegije. Proti
Trstu, kjer je Joyce pisal Uliksesa
in odkritosrčna, brezsrčna pisma
ženi Nori. Proti Benetkam, ki skupaj
z objetimi zaljubljenici s celega
sveta, med katerimi je bil večkrat
moj soimenjak, brat vseh pesnikov,
Brodski [...]

(Osti 1999: 26–27)

Prostor, lepota in svež zrak v naravi dajejo Ostiju novo življenje, Kras ga toplo sprejme v svoje naročje, ga spravi s samim seboj in njegovimi spomini:

Na Krasu sem [...]

našel nov dom, nov jezik, nove

besede svojih pesmi ... [...]

Našel veliko tistega, kar sem v času hude

vojne izgubil. Prijatelje med živimi in

mrtvimi pesniki. Ljubezen ... Predvsem pa

samega sebe.

(Osti 1999: 74)

V slovenščini začne Ostijeva lira zveneti drugače, njen ton postane čustveno mehkejši, globoka lirika pa nadomesti epske elemente (Novak 2021). V prav izredni, zelo osebni zbirki *Veronikin prt* (2002), posvečeni materi, ki ni hotela zapustiti oblegane prestolnice Bosne in Hercegovine in je ves čas obleganja pisala dnevnik – dokumentarno pričevanje o nesreči, ki je doletela prebivalce Sarajeva –, so motivi hrepenenja po izgubljenem domu, brezdomstva in iskanja notranje svobode združeni okoli teme

Sarajeva, ki ga je uničila vojna: pesmi V žepu še vedno nosim ključ nekdanjega doma, Največkrat se pogovarjam z mrtvimi (Osti 2002: 15–16). Ta knjiga dokazuje duhovno katastrofo, ki jo je doživel pesnik – izgubo maternega jezika. Ostijeva Veronika ne bo mogla več brati sinovih knjig, napisanih v tuji državi in v jeziku, ki ga ne pozna: »je vedela, da sem jih pisal, da bi preživel, in da sem preživel zato, ker sem jih napisal. Tako kot je ona ves čas vezla svoj prtljag, na katerem se, kot v mojem vrtu in v mojih pesmih, rimata le življenje in smrt« (Osti 2002: 10).

Ustvarjalni proces je za Ostija postal nekakšno sredstvo za uravnavanje čustveno-semantične sfere, ko, kot piše Jurij Lotman (1970: 12), »človek, ki deluje nase s pomočjo besed, lahko prenaša trpljenje in bolečino«. Terapevtski učinek je okrepil jezik nove domovine, ki ni bil povezan z vojno (Novak 1999: 840). Slovenščina je pesniku dala možnost, da se distancira od preteklosti in s tem pospeši premagovanje bivanjskih travm. Da je slovenski jezik blagodejno vplival na čustveno umiritev avtorjevega notranjega stanja, pričajo kratke, elegične črte z intonacijo, ki pritrjuje življenju, in s svetlim razpoloženjem:

Spet je prišla jesen. ... Na Kras. V najin vrt.
V očeh, v ognju ruj. V ušesih brenčanje
tisočernih čebel. ... Spet je prišla jesen. ...
Sediva pred hišo vesela in žalostna hkrati,
kot sva bila na pomlad. Objeta sva in se
imava rada. Čeprav bo kmalu prišla tudi
zima.

(Osti 2002: 73)

Želja po natančnosti in ekonomičnosti pesniškega govora, značilna za minimalizem, je spremenila smer Ostijeve lirike in njegovo verzifikacijo dvignila na kakovostno novo raven – razširjen in poudarjeno kompleksen prosti verz je nadomestil harmoničen sedemnajstzložni haiku, ki je omilil del pomenske in figurativne preobremenjenosti njegovih začetnih slovenskih pesniških besedil. Klasična oblika japonskega verza je s svojo poetiko sugestivnosti in prefinjenosti postala najbolj produktivna za Ostijevo poezijo. Tradicionalni haiku od avtorja zahteva, da »ujame ritem univerzalnih metamorfoz, se uglaši na njihovo valovno dolžino in jih odraža v svojem ustvarjanju« (Долин 2008: 123), k tem nalogam pa je v veliki meri prispeval Ostijev kontemplativni način življenja v slovenski pokrajini. Prisoten je bil tudi racionalen element: pesnik je želel »svoj pesniški izraz [...] disciplinirati s krajšo pesniško obliko. To pa je haiku [...] oblika pesništva, ki zahteva od pesnika, da z omejenim številom besed pove čim več« (Horvat 2010). Objavil je več kot deset zbirk haikujev, zadnja, *Panova piščal* (2021), je izšla posmrtno, skupno število pesmi, ki jih je Osti ustvaril v japonskem žanru, pa je preseglo 1000.

V Ostijevih meditativno-liričnih haikujih sta prisotni dve modulaciji: elegična in himnična, katerih osrednja tema je ljubezen v najširših registrih – do žensk, življenja,

narave, domovine, poezije. Topos vrta je tukaj ključni, prerojeni element; ni naključje, da se ena od zbirk haikujev imenuje *Tomajski vrt*:

Vrt je za hišo.
Ko sem v hiši, vse v
njem je v meni.
[...]
Pesem je vrt. V
njej besede cvetijo
in umirajo.
[...]
Moj sanjski vrt se
zrcali v sanjah in
je še resnejši.

(Osti 2007b: 80–81)

Osti subtilno čuti »večnost trenutka« in spretno obvladuje dramaturgijo časa. Poetika fragmenta je stalnica njegovih haikujev, ne glede na njihovo vsebino in motive. Značilna je tudi za ganljivo miniaturo v spomin na njegovo ženo:

Sprehajava se.
Orfej in Evridika.
Ti greš pred mano.

(Osti 2007a: 19)

Za fiksacijo zdaj že ustaljene, a še vedno mučne nostalgije po domovini:

Iz tramvaja vsi
zagledajo Trst, samo
jaz Sarajevo.

(Osti 2007a: 55)

Za metaforično opredelitev bistva ustvarjalnosti z elegantnim hommageom klasiku slovenske književnosti:

Prevajalec sem.
Prevajam podobe iz
Sanj v besede.

(Osti 2007a: 43)

Za natančno formulo svoje dvojezičnosti, ki jo je avtor pogosto uporabljal ne le v leposlovnih besedilih, temveč tudi v številnih intervjujih:

En moj jezik je
jezik pozabe, drugi

jezik spomina.

(Osti 2007a: 45)

Umetniška paradigma Josipa Ostija, ki temelji na izpovednosti in lirizmu kot umetniških manifestacijah avtorjevih doživljajev, kaže, kako uspešna je lahko v vseh pogledih (psihološkem, umetniškem, distributivnem) izkušnja prehoda v nov jezik pesnjenja. Za Slovenijo je njegov fenomen edinstven: Ostijevo hibridno identiteto, literarno dvo-domnost in dvojezično poezijo je legitimizirala slovenska kritika in literarna veda (Žitnik Serafin 2008: 103), kar se je v sodobni Sloveniji zgodilo prvič.

Literatura

- ДОЛИН, Александр, 2008: *Японская поэзия Серебряного века: Танка, хайку, киндайси*. Санкт-Петербург: Издательский дом «Азбука-классика».
- HORVAT, Marjan, 2010: Josip Osti: Pišem in prevajam v jeziku svojih spominov. *Mladina* 51 (22. 12. 2010). <https://www.mladina.si/52711/josip-osti-pisem-in-prevajam-v-jeziku-svojih-spominov/> (dostop 25. 4. 2025)
- ЛОТМАН, Юрий, 1970: Структура художественного текста. Москва: Искусство.
- NOVAK, Boris A., 1999: Dvojezični pesniški glas. *Sodobnost* LIX/10. 839–847.
- NOVAK, Boris A., 2021: Moj brat Josip Osti. *Delo: Sobotna priloga* (10. 7. 2021). <https://www.delo.si/sobotna-priloga/moj-brat-josip-osti/> (dostop 25. 4. 2025)
- OSTI, Josip, 1993: *Sarajevska knjiga mrtvih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- OSTI, Josip, 1995: *Salomonov pečat (dnevnik nesanice = dnevnik nespečnosti)*. Ljubljana: Mihelač, Društvo slovenskih pisateljev.
- OSTI, Josip, 1999: *Kraški Narcis*. Ljubljana: Študentska organizacija univerze, Študentska založba.
- OSTI, Josip, 2002: *Veronikin prt: tomajske ne himne ne elegije*. Ljubljana: Študentska založba.
- OSTI, Josip, 2007a: *Med koprivo in križem = Between Kopriva in Križ*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- OSTI, Josip, 2007b: *Tomajski vrt*. Ljubljana: Društvo 2000.
- OSTI, Josip, 2020: *Življenje je srhljiva pravljica (tritirni kalejdoskopsko-mozaični roman, v katerem se prepletajo moje zdravljenje po ugotovitvi neozdravljive rakaste bolezni konec leta 2014, mamin vojni dnevnik iz obleganega Sarajeva v letih 1992–1995 ter spomini, ki so se mi ob tem porajali in me obletaval kot ptiči Frančiška Asiškega)*. Maribor: Založba Pivec.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2008: *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.